

Nusgawy edebiýatymyzda degirmen hakynda

Category: Edebiýaty
öwreniş, Ertekiler, Goşgular, Kitapcy, Poemalar, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Nusgawy edebiýatymyzda degirmen hakynda NUSGAWY EDEBIÝATYMYZDA
DEGIRMEN HAKYNDA

Ata-babalarymyz suw degirmenlerini ýedi hazynanyň biri, Dawut pygamberiň (a.s) adama beren wajyp we gudratly peşgeşi, özboluşly öwlüýä hasap edipdirler we sarpalapdyrlar. Türkmen aga suw degirmenine gelende salam berer ekeni. Degirmen guýujylara, degirmeniň mesenesini arassalaýan adamlara kömek bermek uly sogap hasaplanypdyr. Türkmen tebipleri «degirmene ýykylyp», ençeme keselleri bejermegi başarypdyrlar. Degirmen eýeleri dürli ýollar bilen degirmenlerini «gözden-beladan» gorapdyrlar. Her hili tärler bilen öz degirmenleriniň işleýşini gowulandyrmaga; halkdan alkyş almaga çalşypdyrlar. Biz şu makalamyzda halkymyzyň gadymy we arzyly-medeni mirasynyň biri bolan suw degirmenleri barada nusgawy edebiýatymyzyň görnükli wekilleriniň eserlerinde aýdylanlaryň üstünde durup geçmegi maksat edindik.

Türkmen dilinde suw degirmenjne «degirmen», «asyýa», «haraz» diýlip, bu sözleriň üçüsini hem deň derejede peýdalanylýapdyrlar. Gözleglerimizi ilki bilen beýik akylдарymyz Magtymguly Pyragynyň parasat ummanyndan başlasak dogry we adalatly bolar. Biziň pikirimizçe, beýik şahyryň «Gadryn näbilsin» goşgusyndaky aşakdaky setirler iň meşhurlaryň biridir:

*Harazban goluna düşse algyr baz,
Ganatdan aýyrar, gadryn näbilsin.*

Bu ýerde «harazban» – degirmençi, kilwan. Ol uzynly gün halkyň «ununy çekmek» üçin suw degirmeninin daşlarynyň uly gohunuň we üwelýän bugdaýyň tozanynyň arasynda özüniň işi bilen gümra

bolup, köp zatlardan bihabar, dünýägaraýşy çäkli adamyň mysaly hökmünde ýatlanylýar. Magtymguly Pyragy özüniň hal-ahwalynyň, içki dünýäsiniň düşen agyr ýagdaýy barada oýlanyp, ony çeperçilik taýdan «Seda boldum» atly goşgusynda şeýle aňladýar:

*Degirmen deý bangir men, semender deý ataşhur,
Ýandym, bişdim, ýar-dostlar, örtendim, eda boldum.*

«Bangir» – seslenýän, ýaňlanýan, gygyrýan diýmekdir. Elbetde, bu deňeşdirmäniň berilmegi suw degirmenleriniň işi bilen baglydyr. Mälim bolşy ýaly, suw degirmeni işlände, güwwüldili ses çykypdyr. Agramy 100 kilogramdan gowrak bolan degirmen daşlary biri-birine sürtülip, aralaryna düşen bugdaýy una öwürýärler. Ol sürtülme zerarly çykýan ses daşdan eşidilipdir. Suw degirmenleriniň güýçli sesi we töweregindäki goh-wagyrdylary olaryň obadan daşrakda gurulmagyna sebäp bolupdyr. Türkmenlerde şu ýagdaý bilen baglanyşykly birnäçe nakyllar, atalar sözleri we matalar bardyr. Meselem: «Garaňky jaýda gaplaň gürlär», «Degirmende doglan syçan gök gübürdisinden gorkmaz», «Degirmen uny üwär, sesi başy agyrdar».

Goşguda getirilen «semender» sözi hyýaly guşuň adydyr. Göýä ol hemişe otda ýanarmyş. Otdan çykanda ölýämiş.

Nusgawy şahyrlarymyzyň goşgularynda giňden getirilýän «asyýa», «haraz», «degirmen» sözleriniň manysyna düşünmek üçin biz ilki bilen «pelek» sözüniň manysy barada gürrüň etmeli bolarys. Aslyýetinde, «dünýä», «ykbal», «täleý», «ýazgyt» ýaly many berýän «pelek» sözi nusgawy edebiýatymyzda «çarhy pelek», «şum pelek», «zalym pelek», «gahba pelek», «nadan pelek», «pany pelek» ýaly söz düzümlerinde getirilip; «aýlanyp duran, ýalançy, zalym, pany, durmuş, ykbal, maňlaý» görnüşinde many berýär. (Şu ýerde «Keçpelek» atly meşhur sazy, aýdymy, kinofilmi hem ýatlasak bolar).

Aýlanyp duran dünýäni, pelegi mydam ses-tozana-gerde garylyp aýlanyp duran degirmene, asyýa, haraza meňzetmek türkmen nusgawy edebiýatynda giň ýaýran däpleriň biridir. Indi bu babatda birnäçe mysallara ýüzleneliň:

*Aýlandyrdy pelek ajal harazyn,
Gymmatyna tutup barmyş nazaryn...*

*Pelek asyýasyn gurup hazana,
Sürer boldy, düşmän galdym baş bilen...*

*Pelek asyýasyn bikarar kylmyş,
Namysdan daş düşüp, Hakdan uýalmyş...*

Täze mysallary getirmek üçin nusgawy edebiýatymyzyň ummanyna aralaşalyň. XV asyryň belli şahyry Baba Söwdaýy Abywerdiniň bir şygrynda aşakdaky setirler bar:

*Abywerd, göýä, asyýa ýalydyr,
Onuň çarhlary gussa,
Ýeli hen gaýgy-gamdyr.*

Nurmuhammet Andalybyň «Leýli-Mežnun» dessanyndan şu setirlere hem üns bereliň:

*Asyýa bolsun başyma
Ýer bile Gök her zaman
Günbe-gün derdimi bisýar et,
aýyrma yşkdan.*

Fizulynyň hem «Leýli-Mežnunynda» şoňa meňzeş deňeşdirmäniň bardygyny nygtasymyz gelyär:

*Pelegiň okuna nyşana boldum,
Dünýä harazyna men dän boldum.*

Mysallarymyzy dowam etdirmek üçin şahyr Aşykynyň pelsepewi dünýäsine aralaşalyň.

*Pelek bir asyýa, durmaz bir zeýli,
Ertir bir bolan, şatlyk öýlän tapylmaz...*

Bilmez ol gapyl başyň, ger öwrüler ömrüň öter,
Gije-gündiz asyýa deý misli-tymsaly pelek...

Çarh urar sen asyýa deý, kasdymyzda bikarar...

Yşk mülküniň şasy Mollanepes hem «Bu jany gördüm» atly goşgusynda adam, älem we durmuş baradaky pikirlerini aşakdaky setirler bilen jemleýär:

*Dahanyň deň açar iki aždah,
Biriniň reňňi ak, birisi syýa,
Peý der peý aýlanmyş onki asyýa,
Bogazynda mahluk-Hudany gördüm*

Peý der peý – yzly-yzyna, dowamly, mahluk-Huda – ýaradylan, döredilen. Allanyň döreden ähli zady.

Döwletmämmet Azady «Wagzy-Azat» eserinde adamlara nebsi saklamak, onuň garşysyna göreşmek barada wagyz edip, şeýle ýazýar:

*Dänedir bu nebsiň, un etgil ony,
Bitin bolsa, tutmaz ol permanyňy.*

Ussasy üýşürüp, daş urdy oňa,
Gün azabyn guradyp, berdi oňa.

Soňra saldy ony bir degirmene,
Owradyp, un bolup çykdy ol, ine.

Un eýlegil oňa urup gaty daş,
Öl eýlegil ony gözden döküp ýaş.

Magtymgulynyň bize goýup giden ajaýyp milli mirasynda (700-den gowrak şygrylar bossanynda) birnäçe poemalaryň hem bardygyny okyjylara ýatladasymyz gelýär. Şol poemalaryň arasynda «Çakyr kelle» atly hekaýaty aýratyn orna eýdedir. Onuň gysgaça mazmuny şulardan ybaratdyr. Gazgurupben atly döwlerin patyşasy, bir adamyň jesedini iýip, kellesini galdyrýar. Üstesine, ol pahyryň maşgalasyny hem iýýär. Ol «Kelle» Allanyň Resulyna (s.a.w) arz edýär. Resulalla hem onuň aryny alyp bermek üçin Hezreti Alyny ýola salýar. Aly döw bilen tutluşanda, degirmen daşy bilen urup, ony öldürýär we ýaňky bendäniň maşgalasyny halas edýär. Hudaý tarapyn, kellä göwre berilýär.

Şu ýerde bir zady belläsimiz gelýär. Türkmen we beýleki Gündogar halklarynyň erkekilerinde we rowaýatlarynda olaryň gahrymanlarynyň uly we agyrlygy zerarly degirmen daşlaryny ýarag guraly hökmünde peýdalanýanlygyndadyr. German-Skandinaw halklarynyň mifologiýasynda garyp-gasaryň hossary, adalatyň tarapdary bolan Tor atly pälwan bir duşmanyny degirmen daşy bilen urup ýaralaýar. Kubalylaryň bir erkekisinde halkyň tarapdary bolan bir ýigidi jyn-arwah ýatan wagty degirmen daşy bilen urup öldürjek bolýar, emma baş barmaýar.

Ýokardaky mysallardan hem başga orta asyr we giçki döwürler türkmen nusgawy şahyrlarynyň ençemesiniň şygrylarynda durmuşyň dürli meseleleri bilen baglanyşykda suw we beýleki degirmenler ýatlanýandyr. Mysallar getireliň:

Nesimi:

Müşkün saçyna anyň berdim jany-jahany,
Asyýa ugrayana zerre zyýan gerekmez.

Talyby:

Daş asyýa bolmaz küdüň urmasañ,
Hiç kemal iş tapmaz köňül bermeseň.

Gurbandurdy Zelili «Ýüwürdim ýana-ýana» atly goşgusynda söýgüli gyzyny alyp bilmänligini beýan edip:

Tapdy degirmen saklap, art iýip, gert ýuwdany –

diýilýär. Şu ýerde «gert» gumdan, elenýän undan bölünip aýrylýan has ownuk, ýeňil kirşen, çañ, toz, manysynda gelýär. Görşümüz ýaly, türkmen nusgawy şahyrlarynyň şygryýet dünýäsinde halkymyzyň gadymy we özboluşly maddy medeniýetiniň bir bölegi bolan suw degirmenleri uly orun eýeleýän eken. Biziň bu gymmatlyklarymyz has-da düýpli öwrenilip, halkymyza gaýtarylyp berilýär.

Süleýman SÜLEÝMANOW,
taryh ylymlarynyň kandidaty,

dosent.

«Watan» gazetisi, 23.06.2016 ý. Edebiýaty öwreniş